

2.5 Актуалізація ідей В. Сухомлинського щодо формування ціннісної сфери особистості

У ХХІ ст. наукова спадщина В. Сухомлинського має велике значення для формування підростаючого покоління, для виховання громадян-патріотів, для вітчизняних педагогів.

Його система патріотичного та морального виховання, його «Школа радості» свідчить про можливості педагогічного впливу, спрямованого на формування загальнолюдських цінностей, виховання в учнів любові до України, рідної мови, культури.

У системі педагогічних поглядів Сухомлинського, важливим є ідеї щодо формування ціннісної сфери особистості.

Аналіз наукових розвідок щодо гуманістичного виховання, свідчить про цікавість до його змістовних праць та педагогічної системи В. О. Сухомлинського. Це дозволяє простежити загальні тенденції його педагогічних поглядів на формування патріотизму та особистісних цінностей молодших школярів, внесок до національної та світової педагогічної скарбниці людства.

До вивчення педагогічної концепції В. Сухомлинського звертаються багато сучасних вітчизняних дослідників, зокрема В. Антонець, О. Сухомлинська, Ч. Білецька, М. Богуславський, А. Гранкін, Н. Карпова, В. Ликова, М. Мухін, С. Соловейчик, Л. Подольна, І. Старцева, Г. Туюкіна, Т. Чепаченко та ін.

Мета аналізу дослідження – побачити, які загальнолюдські та моральні цінності написано у концепції «Школи радості» В. Сухомлинського та їх значущість для сучасної вітчизняної педагогіки.

В. Сухомлинський наголошував, що вчитель має приваблювати вихованців, надихати їх своєю цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, переконань, морально-етичних принципів, інтелектуальним багатством і працьовитістю.

Педагог виховує передусім своєю думкою і мисленням. Він має бути провідником до вершин моралі та культури [67].

На думку В. Сухомлинського, «любов вихователя до вихованців – не готове почуття, з яким він прийшов на ниву педагогічної праці. Це невсипуща, важка й захоплююча творча праця, в якій утверджується ідейна, моральна єдність колективу як єдиного цілого» [68].

Педагогічна етика В. Сухомлинського заснована на любові, ласці, доброті: «З першого дня перебування дитини в школі я прагну берегти й розвивати сердечну м'якість, тонкість почуттів. Від того, наскільки тонкими, тактовними, ніжними, чутливими до навколишнього світу будуть почуття дитини, залежить моя влада над нею».

Навчання за В. Сухомлинським – це живі людські взаємини, комунікація між педагогом і дитиною [69].

Європейські вчені відзначають, що цінності – це наші стандарти та принципи оцінка реалій життя. Вони є критеріями, за якими ми оцінюємо «речі» (людей, предмети, ідеї, вчинки та ситуації) як хороші, гідні, бажані або погані, підлі [70].

В. Сухомлинський описує цінності як переконання, погляди чи почуття дитини та її вчинки. В Енциклопедії філософії, «мораль» відноситься до кодексу поведінки, який застосовується до всіх, хто може його зрозуміти і може керувати своєю поведінкою згідно з ним. Мораль містить переконання про природу людини, віру в ідеали, про те, що є добрим, бажаним, гідним чи прагнення заради себе, правила, що визначають, що варто робити, і мотиви, які спонукають нас до вибору правильного чи неправильного курсу і впливають на наші вчинки. У дитинстві ми вчимося моралі [71].

Моральна система — це система правил. У сучасній англійській мові слова «Moral» і «Ethical» часто використовуються як синоніми. Етика - поведінковий компонент відображає те, як ми насправді поведимося, коли, наприклад, ми робимо або маємо щось, що, як ми знаємо, є поганим чи неправильним, або допомагаємо нужденній людині [72].

Цінності та уявлення про цінність є значущими в житті людини [73]. Наприклад справедливість – це те, що ми всі повинні бути готові прийняти, бо

справедливість завжди прийде, в тій чи іншій формі, рано чи пізно. Це закон причини та наслідку.

На основі філософських та педагогічних досліджень можна відзначити, що термін цінності використовується для позначення принципів, фундаментальних переконань, ідеалів, стандартів або життєвих позицій, які діють як загальні керівництва до поведінки або як точки відліку при прийнятті рішень або оцінці. Переконання та вчинки тісно пов'язані з особистісною ідентичністю.

Цінності — це ідеали, які керують або визначають особисту поведінку людини та взаємодію з іншими. Цінності та духовний світ особистості допомагають відрізнити те, що є правильним, а що неправильне, і інформують про те, як треба жити та діяти [74]. Цінності – це ті речі, які для людини дійсно важливі.

Моральні цінності походять від двох слів «мораль» і «цінність». Мораль взаємопов'язана із кодексом поведінки, визнаного в суспільстві і прийнятим членами цього суспільства. Цінності — стандарти та принципи оцінки цінності. Вони є критеріями, за якими ми оцінюємо «речі» (людей, предмети, ідеї, дії та ситуації) як хороші, гідні, бажані або, з іншого боку, погані, нікчемні, підлі. Формування цінностей - процес багатогранний і складний. Встановлено, що специфічність усвідомлення об'єктів соціальної дійсності як цінностей передбачає наявність для цього особливих психологічних механізмів.

В процесі оцінювання відбувається психологічний процес, який спрямований на засвоєння та усвідомлення об'єктивно змістовної сторони об'єкта чи предмета людиною, на оцінювання їх властивостей з точки зору потреби, корисності, прийнятності для задоволення потреб та інтересів особистості, реалізації цілей її діяльності.

Результат цієї оцінної діяльності - усвідомлення цінності й формування ціннісних орієнтацій та ставлення. Однією з важливих складових ставлення є індивідуальна відповідальність, вона виростає в почутті соціального обов'язку людини і є поведінковим стимулом. Керуючись бажанням втілити в життя своє розуміння того, що є морально або є добро, учень робить вчинки, які мають бути

корисними громаді. Добро і зло — основні поняття моралі. В родині дитина дізнається, що таке «добре», а що таке «погано». Добро важливе не для окремої людини, а для суспільства в цілому.

Вчинки дітей з раннього віку підлягають моральній оцінці дорослими. Оцінювання відлякує учнів від небажаних дій і стимулює моральну поведінку. Це допомагає навчитися правильно судити про моральні явища, відкидати неправильні. Оцінка вчителя викликає у дитини позитивне чи негативне емоційне хвилювання. У школі учень формує основи своєї етики. Критеріями моральної оцінки є ті моральні норми, правила, які вчитель подає учням [75].

Важливою стороною моральної оцінки є емоційне переживання, присутнє при цьому ціннісному ставленні, впливає на реалізацію цінності в поведінці людини.

Поняття «ціннісне ставлення до людини» впливає з понять «цінність» та «ціннісні орієнтації».

Цінності – це властивості буття, які створює людина або які мають певне ставлення до неї. Моральні цінності описують правило доброго ставлення та культури особистості чи групи, включаючи поведінку. Моральні цінності є результатом ціннісного процесу осмислення втілення в життя цінностей Бога і людства. Отже, ці цінності керують людськими знаннями та творчістю.

Основною дефініцією поняття «цінності» є значущість певних реалій дійсності з точки зору задоволення матеріальних і духовних потреб, інтересів людини; це те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Саме цінності наповнюють сенсом існування людини і суспільства, вони значною мірою духовно відтворюють саму людину. Цінність буття — це цінність, яка є у розвинутих людей у поведінці та тому, як ми ставимося до інших.

Наприклад, повага є основою та мотивацією кількох інших основних цінностей життя. Молодші школярі, які вчаться жити та взаємодіяти. Любов - це прихильність до іншої особистості. Любов - це основа для спілкування. Любов'ю відзначена вся людська діяльність у всіх її проявах (любов до праці, батьківщини,

близьких). Любов може спонукати до діяльності, бути її стимулом, джерелом енергії.

Проста доброта і доброзичливість – великі людські цінності. Вони містять частини інших цінностей, таких як емпатія до цінності чутливості та сміливість цінності мужності. Ця цінність також частково є розширенням цінності здібності до миру. У миролюбності та толерантності ми намагаємося навчити дітей не ображати і уникати конфліктів, не дискримінувати інших. Саме у ЗЗСО важливо навчати бути другом, вести себе дружньо й доброзичливо, а також стати більш ввічливим у колективі.

Чесність – це справедливість і прямотинійність поведінки, визнання факту.

Мужність — це синонім хоробрості, хоробрість — це зустріч (щось, що може призвести до плачевних чи катастрофічних наслідків) або витримування (як труднощі) використання з самоконтролем.

Спокій і здатність до миру є цінностями, оскільки людина прагне допомагати іншим, а також нам самим відчувати себе краще і функціонувати краще. Крім цінностей, вони є якостями.

Наприклад, вірний – вірний і відданий особі; вірний або наполегливий у дотриманні своєї справи, ідеалу, практики чи звичаїв форма прояву людиною різноманітного ставлення до предмета, події, явища тощо.

Цінності, на які може орієнтуватись особистість, мають різнопланову класифікацію:

- глобальні цінності (природа, культура, любов, сім'я, праця, свобода);
- справжні цінності (людина, щастя людини);
- вічні загальнолюдські (головні) цінності (істина, краса, добро, справедливість);
- особистісні цінності (фізичний стан, здоров'я, пам'ять, логіка, розвиток і саморозвиток, захоплення, самопочуття, сфера почуттів, громадянська позиція, мрії, моральна й естетична культура, поведінка, вчинки, самооцінка);
- цінності рідного дому (ставлення в сім'ї, спогади про дитинство);

- цінності «великої» Батьківщини (народ, його менталітет, особливості світогляду, гуманність, чесноти людини, національна самобутність, історична пам'ять, культура, мистецтво, релігія);

- цінності малої батьківщини (школа, рідна вулиця, рідне село, мова, історія, культура, духовність, мистецтво рідного краю, соціум).

Вищими моральними цінностями є правда, сенс життя, дружба тощо. Окремі автори класифікують цінності на предметні, нормативні, вітальні, естетичні, пізнавальні та ін.

Головними критеріями цінності є корисність, необхідність для суспільства і окремого індивіда.

В. О. Сухомлинський вважав, що необхідно не тільки створювати систему цінностей, а й активно її пропагувати діями, протистояти злу і прагнути до вдосконалення суспільних відносин. Саме це було основою спілкування у Павлівській школі [76]. В. О. Сухомлинський зазначає, що всі вчителі повинні бути людьми, пристрасно закоханими в свою працю [77, с. 15]. Важливими вимогами до вчителя є вимога високої кваліфікації та наявності високих моральних якостей.

Ціннісні орієнтації - це відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність у наданні переваги певним цінностям у різних життєвих ситуаціях, спосіб розрізнення особистісних явищ і об'єктів за рівнем їх значущості для людини.

Ціннісні орієнтації – важливі елементи структури особистості. Вони є внутрішнім компонентом свідомості та самосвідомості людини. Як і цінності, вони відіграють дуже активну роль у визначенні спрямованості моральної діяльності особистості. Ціннісні орієнтації є дуже стійкою системою, основними її детермінантами, виступають матеріальними умовами життєдіяльності, рівнем загальної культури, переконаннями, нахилами, здатностями, здібностями людини, особистісними смислами, моральними принципами, системами цінностей особистості, суспільства чи якоїсь окремої референтної групи. Вони

формується у процесі соціалізації, виконання певних соціальних ролей, засвоєння системи суспільних цінностей.

Ціннісні орієнтації тісно пов'язані з пізнавальними та волевими якостями особистості. У процесі спільної діяльності, яка визначає взаємини людей в групах складаються групові ціннісні орієнтації. Система ціннісних орієнтацій утворює змістову сторону спрямованості особистості і виявляє внутрішню основу її ставлень до дійсності. Розвинуті ціннісні орієнтації особистості – показник її зрілості та сформованості, нерозвиненість ціннісних орієнтацій – ознака інфантилізму особистості. Ціннісні орієнтації впливають на стиль мислення особистості, спосіб її життя, перебіг емоційних процесів.

Педагогічною наукою обґрунтовані різні підходи до визначення основних властивостей ціннісних орієнтацій.

В їх основу покладено:

- основні сфери життєдіяльності людини (матеріальні й духовні цінності та орієнтації);
- форми свідомості й тип культури (суспільно-політична, моральна, естетична, екологічна);
- сфери самоствердження особистості (ціннісні орієнтації пов'язані з сім'єю, трудовою діяльністю та її різновидами, освітою);
- вікові особливості (орієнтація учнівської молоді);
- приналежність до певної соціальної групи та інші принципи.

Система ціннісних орієнтацій особистості не є стабільною та незмінною. Утверджуючись у свідомості людей вона стає їх провідним мотивом поведінки в повсякденній життєдіяльності. Динамічність ціннісних орієнтацій та ставлень проявляється у розвитку та зміні ставлення до свого оточення, продуктів своєї життєдіяльності. На мобільність системи ціннісних орієнтацій впливають такі фактори, як нові умови життєдіяльності людини, моральні норми поведінки, умови мікрооточення та макрооточення, міжособистісний вплив, вікові та індивідуальні психологічні особливості, ступінь реалізації Я-концепції особистості, характер і система виховання тощо. В якості базових гуманістичних

цінностей, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, визначені добро, відповідальність, совість.

Ці категорії взаємозв'язані між собою. Добро – це нормативно-оцінна категорія моральної свідомості, яка в узагальненій формі означає, з одного боку, належне і морально-позитивне, а з іншого – морально-негативне, ганебне, недозволене у вчинках і мотивах людей, в явищах соціальної дійсності. Мораль впливає на людську поведінку з позиції протиставлення добра і зла. Тому добро і зло - категорії етичної свідомості, від змісту яких залежать усі інші етичні уявлення. Добро як передумова особистісно-гуманного підходу до людини орієнтує на ставлення до неї як суб'єкта соціального прогресу, власного життя, спрямовує на морально цінну взаємодію з різними сторонами оточуючого світу, сприйняття іншого як цілі, а не засобу для досягнення своїх власних інтересів. Добро – це і позиція відкритості світу, прийняття світу й себе, здатність і готовність культивувати людяність в собі і навколо себе. Воно є передумовою практично-дійового ставлення людини до світу. Добро безкорисне, щедre і не вимагає обов'язкової винагороди. Воно дозволяє людині і суспільству жити, розвиватись, благоденствувати, досягати гармонії і досконалості. Відповідальність – сила громадської думки, моральна відповідальність особистості, почуття обов'язку, совісті і сорому. Зміни у сучасному суспільстві зумовлюють переосмислення особистісних якостей, які характерні сучасній людині. Описуючи гармонійну, адаптовану до сучасних умов особистість, учений наділяє її такими необхідними якостями як цілеспрямованість, здатність самостійно приймати рішення та брати за них відповідальність, воля, рішучість, наполегливість, активність, творчість, гнучкість, технологічність та ініціативність [78].

Совість – процес, містить безліч компонентів, усвідомлене ставлення до необхідності морального вдосконалення, набуття і розвиток навичок гідного й шанобливого ставлення до людей. Вирішальну роль у розвитку особи відіграє совість. Вона активізує моральне життя людини, є важливим «механізмом» ствердження добра й справедливості.

Совість (сумління) – форма усвідомлення себе як моральної істоти, а тому і внутрішній регулятор здатності до самоконтролю, самостійного формулювання обов'язків, вимог, до критичної самооцінки, адекватної з точки зору моралі поведінки. Поняття «совість» у перекладі – свідомість. Тісний зв'язок совісті з явищами свідомості простежуємо в багатьох мовах (грецькій, латині, французькій).

Наявність почуття совісті в людини визнається всіма культурами. Чим складніший внутрішній світ людини, тим багатоманітнішими є взаємини людини з навколишнім світом, тим сильніша потреба врівноважити свій духовний світ і бути автономною особою.

Гуманність - це характеристика особистості, яка акумулює комплекс якостей, що характеризують ціннісне ставлення людини до людини (ставлення до неї як до найвищої цінності, як до мети, а не засобу), повага її прав і свобод.

На основі практичного досвіду В. Сухомлинський описав складові педагогічної майстерності вчителя:

- гуманізм - ставлення до дитини як найвищої цінності, що виявляється гармонійним поєднанням доброти, любові, милосердя, чуйності;
- професіоналізм - глибоке знання вчителем навчального предмету, його методики, сучасних досягнень педагогіки і психології;
- педагогічні здібності - комунікабельність, інтуїція, переконання, оптимізм, здатність до творчості;
- педагогічна взаємодія - професійний такт учителя, культура мови і спілкування з учнями, врахування психофізіологічних особливостей дитини [79, с. 174].

Гуманність проявляється через вчинок – шанування, що є вищим ступенем морально-духовного ставлення людини до людини – відзначає І. Бех. Його мотивом виступає особливий тип мотивації «Я дію заради тебе» [80].

Виходячи з того, що гуманістична етика визнає пріоритетом людину, її унікальність, неповторність, її щастя, потреби та інтереси, головним критерієм добра є все те, що сприяє прояву справжньої сутності людини – її

саморозкриттю, самовияву, самореалізації, все, що надає смисл людському існуванню. Людина із сформованим вчинком вірності сприймає іншу людину в контексті турботливого ставлення до неї. На таку людину можна покластися, бо вона не підведе у будь-якій справі. Це відповідальність найвищого порядку.

Світове значення має педагогічна система В. Сухомлинського. Етика Сухомлинського – це цінність людини, її індивідуальна свобода та гідність, які є основою всіх соціальних, політичних та особистісних зусиль.

Вирішення завдань виховання гуманістичних цінностей учнів в умовах НУШ визначається, їх педагогічною інтерпретацією. Педагогічна функція цінності реалізується в її орієнтуючій, спрямовуючій ролі в життєдіяльності особистості і проявляється в саморегуляції її поведінки.